

ria: «*Si los carlistas no eran más que bandas de ladrones y forajidos, ¿cómo es que los ejércitos no podían destruirlos?*»⁶ La meua crítica no impugna ni molt menys el llibre d'Anguera, ans proposa de fer un pas més tot recuperant els plantejaments que ja fa temps havia fet Jaume Torras i els més recents de Jesús Millán. La crítica inicial de l'obra d'aquest darrer autor no em sembla argumentada (p. 9). No hi ha contraposició irreconciliable, sinó vies diverses d'aproximació. És precisament en aquesta direcció que he afirmat anteriorment que *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya* és l'obra culminant de la primera etapa de desenvolupament de la nova historiografia sobre el primer carlisme a Catalunya. Un llibre molt important, de referència ineludible, però que necessita ser continuat, completat. L'estudi que en resulti en el futur, la segona fase de desenvolupament per seguir amb l'anterior terminologia, hauria de respondre preguntes d'aquesta índole: per què perviu durant tant temps el carlisme en la societat catalana? o bé —un tema que ja he esmentat en el comentari de l'obra de Rújula— quins són i com funcionen els mecanismes d'interrelació entre dirigents i bases carlistes? Intentar d'aportar-hi solucions obligarà, sens dubte, a abandonar exclusives aproximacions socioeconòmiques al tema del carlisme, que han mostrat i segueixen mostrant a bastament les seves limitacions —no faig referència aquí als llibres de Pere Anguera i Pedro Rújula, objectes d'aquesta ressenya—, així com a recuperar les aproximacions polítiques i, sobretot, a introduir amb un pes importantíssim les culturals.

JORDI CANAL

Josep FONTANA, *La història després del fi de la història. Reflexions i elements per a una guia dels corrents actuals*. Vic, FUMO, 1992. 125 ps.

És habitual que els treballs de Fontana siguin engrescadors: plens d'idees i suggeriments, escrits amb nervi, amb rica i ponderada informació, amb moments de santa indignació davant les hipocresies i les deshonestatats, amb preses de posició clares. Doncs bé, una bona imatge comporta riscos considerables: decebre la gent molt esperançada. L'obra que vull ressenyar, malgrat tenir prou mèrits propis, pot deixar insatisfets els lectors massa optimistes, massa refiats de la marca de la casa. Reconec que és una obra menor, però em sembla una reflexió que mereix ser discutida i aprofundida, que fa cara a problemes molt importants i proposa línies d'atac per a resoldre'ls.

L'objectiu explícit del llibre és «ajudar els qui s'interessen per l'estudi de la història [...] a orientar-se en el laberint de corrents que ha vingut a reemplaçar aquell mapa tan clar del nostre territori que fa pocs anys tothom dividia en dos o tres continents: la història "marxista", l'acadèmica conservadora i alguna suposada "tercera via" com l'escola de les Annales» (p. 8). Fontana planteja que la situació actual no és gaire satisfactòria: «S'ha enfonsat [...] la visió lineal de la història com un ascens continuat de la barbàrie al progrés, que vam heretar fa dos segles de l'optimisme burgès i que ja comença a ésser hora que arraconem.» (p. 28) Com a base de partida d'aquestes reflexions Josep Fontana suggereix la fallida de les expectatives que molts havien dipositat en formes elementals i catequístiques del marxisme. Ara bé, tot i reconeixent «el descrèdit d'uns esquemes elementals» (p. 9), Fontana reivindica «el pensament marxista —entès com un mètode i no com un sistema d'interpretació complet i tancat—» (ps. 10-11). Però no és d'aquest mètode del que vol parlar, «sinó de la situació de desconcert que ha produït aquest enfonsament d'una vella fe» (p. 11).

La primera part del llibre es dedica a examinar els corrents alternatius que han anat apareixent els últims anys. De bon principi, emperò, s'ha d'advertir que en aquest esce-

nari sembla que gairebé no hi són mai presents els historiadors locals, o que de cap manera vol barallar-se amb ells (i, per tant, millor fer-los fonedissos i esborrar-los del paisatge). Eliminat sense avís ni preavis aquest punt conflictiu, comença el seu viatge exploratori assenyalant que «una de les formes de fugida més habituals, i elementals, en aquells que pretenen escapar dels mals de la teoria és [...] recuperar la història narrativa, que ens és presentada com una forma expositiva neutra, neta de càrrega ideològica» (p. 15). A aquest gènere pertanyen els estudis de «microhistòria», que tant poden ser anècdotes amb un interès molt limitat, com esdeveniments individuals contextualitzats que poden interpretar-se com a casos representatius (i de vegades com a casos límit enllumenadors d'un territori). Una altra forma d'història narrativa es la de síntesi, que justifica la seva existència en la necessitat de combatre els perills d'una creixent especialització. Aquesta, però, segons Fontana, és una falsa solució a un problema «que cal enfrontar en tota la seva complexitat: el de la necessitat de recuperar una visió global, cosa que exigeix de plantejar seriosament l'anàlisi dels criteris d'ordenació que han de definir aquesta globalització» (p. 18). Per tant, «presentar la narració com una alternativa als "sistemes teòrics" és o una equivocació o una trampa» (p. 18).

Fontana apunta després que «una altra modalitat de fugida [...] més maligna que l'escepticisme metodològic (o el seu fill directe, l'escapisme narratiu) [...] és la que ens porta a cercar l'auxili d'altres ciències socials, no tan controvertides com la història i amb més prestigi acadèmic, per suplir amb els seus mètodes la pèrdua del vell instrumental analític la confiança en el qual hem perdut» (p. 23). En realitat, però, les «ciències socials» no ofereixen moltes garanties com a pal de pal·ler de la història, puix que «ni disposen d'autèntiques lleis generalitzadores ni són capaces de predir més que supòsits molt elementals i gairebé sempre en condicions fixades amb tantes restriccions que les fan escassament representatives de la realitat» (p. 29).

Fontana examina aleshores els esforços fets sobre la base de l'economia teòrica, esforços que no jutja reeixits, per mor que «la teoria econòmica s'ha mostrat incapaç, per si sola, d'explicar la complexitat dels actes humans col·lectius, fins i tot quan ens limitem al terreny específic dels de naturalesa estrictament econòmica (o que se suposa generalment que ho són)» (p. 33). «D'altra banda, podem parlar realment d'un cos de teoria econòmica que es concreti en un conjunt de "lleis" d'abast ampli? Si descartem esquemes generals com el de les "expectatives racionals", que s'ha comprovat que no funcionen, resulta que quan es tracta d'examinar el conjunt de les anomenades "lleis econòmiques", allò que resisteix millor el contrast quotidià amb la realitat són velles observacions, gairebé de sentit comú, com la llei de Gresham o la d'Ernst Engel, que vénen a correspondre amb allò que el mateix Kindleberger anomena "uniformitats o quasi-uniformitats en la manera com la gent es comporta per guanyar-se la vida, però cap no és vàlida per a tots els temps i tots els casos, i la tria del moment o el lloc en què cal aplicar una tendència donada és més aviat una qüestió d'art que no pas de ciència.» (p. 34). En definitiva, el balanç de 25 anys de «nova història econòmica» és que les aportacions més valuoses foren les primeres (esclavisme i ferrocarrils als EUA): «Els anys posteriors de triomf i expansió no han aportat res de nou que sigui comparable a aquests resultats primerencs.» (p. 35).

La conclusió que Fontana en treu de tot això és que «els fèndmens socials són massa complexos per esperar que puguin ser analitzats satisfactòriament, ni amb l'instrumental relativament simple i prou precís de l'econometria, ni amb el més ampli, i més vaguc, de la història tradicional» (p. 35). Encara que «l'ús de mètodes estadístics i econòmics avançats, i fins i tot el de "models explícits hipotètico-deductius" [...] no solament és lícit, sinó recomanable, i pot resultar especialment profitós per a l'estudi d'alguns problemes històrico-econòmics [...] o per sotmetre a prova la validesa d'explicacions que contenen raonaments econòmics implícits o mal especificats» (p. 36).

Un cop descartada la concepció de la història com a aplicació de les teories econò-

miques, orienta la visió cap a altres ciències socials i fa seva la conclusió de Hayden White, dient que «no hem d'anar a cercar una fonamentació de l'anàlisi històrica "en cap altra ciència putativa de l'home, la societat o la cultura, perquè aquestes ciències estan obligades a pressuposar alguna concepció de la realitat històrica per tal de constituir-se elles mateixes com a ciències". I, per tant, demanar a disciplines com la sociologia, l'antropologia o la psicologia un fonament per determinar una perspectiva adequada per a la història és com "basar la nostra estimació de la solidesa dels ciments d'un edifici en les propietats estructurals que presenten el segon o tercer pis"» (p. 70).

Passa després revista a les «especialitats» i critica les il·lusions d'una autonomia aberrant, és a dir, quan volen convertir en una esfera independent el que són eines noves o nous àmbits destinats a millorar la visió global (història oral, arqueologia industrial, per exemple) (*cf.*, p. 73) i van a parar a les anàlisis microsectorials. Aleshores es «perd de vista, per força, aquest objecte central d'estudi que és l'home en societat, inabastable des de qualsevol d'aquestes petites visions que se'ns estan proposant com a alternatives més "científiques" a la suposada vaguetat d'una imaginària "història total", que mai no ha estat un programa efectiu que se'ns proposés d'aplicar en la pràctica, sinó una aspiració inabastable que es presentava més aviat com un model extrem: com un indicador que orientés, en la mesura que fos possible, la pràctica del nostre treball» (ps. 73-74). Aquestes advertències són pertinents, puix que «una cosa és que siguem conscients que una explicació històrica més rica ha d'integrar molts factors que abans no consideràvem, o que ho fèiem molt superficialment, perquè no érem conscients de la seva importància, i una altra que interpretem això com una invitació a obrir nous camps separats, que tendiran a convertir-se pràcticament en disciplines independents» (p. 71).

A l'últim capítol, Fontana exposa reflexions destinades a una renovació més substancial. En el fons es tracta d'un diagnòstic de situació, d'una avaluació de la cruïlla política, econòmica i moral en què estem situats en aquest mogut final de segle. Una fita essencial és per a ell la caiguda dels règims del «socialisme real», tant des del punt de vista del seu fracàs polític i social, com («sobretot», diu) «per la seva incapacitat per a dur a terme els objectius de creixement econòmic que s'havien proposat» (p. 109). Tot i així la situació dels països capitalistes industrialitzats presenta moltes ombres: «Està molt seriosament amenaçat el creixement econòmic dels països desenrotllats i [...] han fracassat gairebé del tot [...] els intents dels països subdesenvolupats per a aconseguir créixer per les vies tradicionals del capitalisme liberal o per "terceres vies" més o menys híbrides.» (p. 109). La principal conclusió pel que fa a les tendències dinàmiques de les societats humanes és el rebuig radical d'una seqüència definida i predeterminada. En lloc d'això el que es contempla és un seguit de bifurcacions que en general no estan sobredeterminades. En concret, es denuncia que la sobrevaloració de la tecnologia i la visió unilínia «ens ha dut a afavorir la dependència respecte d'unes línies de creixement tecnològic que sovint han acabat mostrant-se estèrils, i a menysprear la possibilitat de cercar alternatives —de tornar a camins abandonats en alguna cruïlla del desenrotllament científico-tècnic del passat» (p. 116). Per dir-ho amb les seves pròpies paraules: «Una de les primeres coses que hem d'eliminar de la nostra teoria de la història, per consegüent, és la "via única": hem d'aprendre a pensar el passat en termes d'encreuaments a partir dels quals diverses opcions eren possibles, evitant d'admetre sense discussió que la fórmula que va imposar-se fos l'única possible (o la millor).» (ps. 120-21).

Al final, tanmateix, la conclusió que es desprèn de contemplar tot el panorama no és gaire subversiva: «Allò que ha de fer l'historiador és millorar l'utilitat amb què els seus predecessors han treballat fins avui en l'estudi de les relacions entre l'home i el seu entorn, sense menysprear una tradició més que secular d'estudis en els quals hi ha moltes coses que li poden resultar útils, orientar les recerques d'acord amb les necessitats i els problemes actuals de la humanitat —no amb les modes intel·lectuals vigents— i esforçar-se a portar elements que "servixin", si no per a canviar les coses, almenys per

a fer més lúcida i més rica la consciència que els homes tenen de la seva situació.» (p. 67). Fet i debatut, la proposta sintètica de Fontana és ben assenyada: «En comptes de perdre el temps aixecant noves senyeres per a inútils baralles d'escola, val més dedicar-lo a treballar —conjuntament amb d'altres cultivadors de les ciències de la societat i de la cultura, si s'escau— en tot allò que pugui servir per a entendre millor, des de les seves idees i els seus sentiments, la trajectòria històrica dels homes, i per a ajudar-los, amb això, a comprendre el seu present i a resoldre els seus problemes.» (p. 96).

Fontana adverteix que aquest llibre només pretén ser una primera guia i que no es proposa fer un programa estructurat d'orientacions per al futur. És una llàstima, perquè els programes —tot i que sempre són provisionals i perfectibles— ajuden a fixar idees i projectes, i són una bona base per a endegar una seqüència de conjectures i refutacions, d'exploracions basades en provatures i correcció dels errors. Així i tot, el llibre apunta algunes orientacions generals que pot ser interessant de recollir. En primer lloc reivindicava «la consideració de la història com a ciència que té la pretensió d'ocupar-se de tot el que és humà en el conjunt i d'explicar el funcionament de la societat» (ps. 97-98). Defensa que «la reflexió teòrica sigui, a la vegada, el punt de partida de les nostres hipòtesis de treball i el d'arribada, un cop enllestida la feina» (p. 98). Postula que «els dos signes d'identitat d'una historiografia crítica [...] són la "globalització" i la "politització"» (p. 104). I pel que fa a les propostes concretes suggereix «una major atenció al text i al discurs; la preocupació pel medi natural; una consideració del canvi econòmic que faci més atenció als canvis interns i als problemes de distribució, en comptes de limitar-se a raonar en termes d'agregats "nacionals"; una "història social" que abandoni la temptació de manipular mecànicament els conceptes de classe —sense, però, renunciar-hi— i es basi en una anàlisi minuciosa dels grups i dels seus comportaments i, finalment, una incorporació adequada de tot el que fa referència a les idees dels homes, des del que acostumem a definir com a "cultura" fins al que càpiga en la més nebulosa de les accepcions de "mentalitat"» (106).

Com ja havíem anunciat de bon començament, al llibre se li poden fer també certs retrets. En un pla genèric val a dir que de vegades certes qüestions problemàtiques queden a les fosques, en lloc de ser examinades, mal fóra temptativament i amb tota prudència. Reconec que no és de bon gust criticar els silencis, però volia deixar constància, si no d'una queixa, sí almenys d'una demanda latent insatisfesa.

També voldria argumentar en contra de la pretesa autonomia teòrica de la història en relació amb les ciències socials (i també naturals). La meua rèplica és molt senzilla: per a entendre les trajectòries temporals de les societats humanes (d'algun dels seus sectors o subsistemes) bé caldrà definir els nivells significatius, optar per una o altra xarxa de conceptes i de relacions, fer hipòtesis de com s'articulen i interaccionen els diferents plànols de la realitat. En definitiva, caldrà disposar d'eines analítiques i de lleis explicatives sobre l'estructura i la dinàmica dels sistemes socials. Que avui per avui això soni a música celestial és una cosa molt diferent que pensar que els historiadors —com a tals— han de viure al marge de la sociologia i l'economia i han d'inventar pel seu compte esquemes explicatius sobre el poder, la religió, la salut o la producció agrícola d'unes societats. És evident, per exemple, que per a investigar en el camp de la «història de les mentalitats» bé caldrà alguna preparació en l'esfera de la psicologia i la psicosociologia. I si algú s'ocupa de la història de la salut sembla que ha de tenir alguns coneixements —mal siguin elementals i pedestres— de microbiologia.

Fontana s'adona que el terreny que aquí trepitja no és gaire ferm i multiplica els termes amb càrrega retòrica: «quan ens sotmetem al vassallatge d'altres disciplines socials» (p. 70). Ben segur que als departaments universitaris sobreviuen moltes relacions de caire feudal, però —que jo sàpiga— ningú no demana que els historiadors se sotmetin a vassallatge. En altres moments la seva argumentació s'orienta cap a les metàfores i les analogies, però això no són vies provatòries contundents, sinó que sovint es limiten a

embolicar la troca. Finalment, una altra línia de defensa es basa en la contraposició entre globalitat històrica i segmentació i parcialitat de totes les ciències socials. «En la mesura que aquestes tenen un objecte distint al de la història, que és el d'abraçar la totalitat del quadre social, els seus utilitatges només ens serveixen per a analitzar segments d'aquest àmbit, la qual cosa té com a conseqüència que una investigació remptada pel mimetisme científista esdevingui aquesta "història a miques" de què ens parla François Dosse.» (p. 70).

Evidentment tenim aquí consideracions molt pertinents que subscric sense embuts ni reserves, però tal vegada fóra bo filar més prim. En concret, m'agradaria fer d'advocat del diable i subratllar que o bé s'explica què vol dir «història total» en termes casolans i operatius, o bé s'hauran de suportar burletes que equipararan aquest projecte a la recerca dels mapes perfectes, dels mapes totals, dels mapes a escala 1:1.

En alguns moments Fontana deixa anar la seva vena pamfletària i exposa les seves opinions cíviques i valoratives. Amb la guàrdia una mica baixa, fa seva la reflexió de McCloskey referent al fet que «si la teoria econòmica (i la història econòmica amb ella) no serveixen per millorar la sort dels pobres i per empènyer els polítics a preocupar-se per fer la Terra habitable, no serveixen de gaire. Per elegants que puguin resultar els muntatges que fem amb el seu utilitatge» (p. 37). No tothom subscriurà aquesta avaluació, ni sembla aconsellable una visió tan pragmàtica del coneixement. En qualsevol cas avui hi ha consens generalitzat en el fet que cal distingir entre neutralitat i objectivitat. Fontana ho té prou clar, però de vegades va un pèl més enllà del que em sembla correcte, pel que fa a l'objectivitat. Val a dir que per legítima (i fins i tot inevitable) que sigui l'assumpció d'uns valors socials i polítics, convé distingir aquest rerefons dels aspectes objectius. Em sembla que Fontana no sempre ho respecta prou. Per exemple, sens dubte és un fet objectiu la modalitat històrica de percepció dels éssers humans. És clar que el nostre sistema neurosensorial —per limitar-nos a un àmbit profundament estudiat, encara que conegut només a mitges— no és un receptor passiu que es limita a reflectir fenòmens exteriors, sinó que modifica, interpreta, elabora, censura les dades captades, en funció de les propietats dels components biològics dels sentits, dels aprenentatges rebuts, dels sistemes de valors de les classes dominants, de l'ambient psicosocial, etc. Malgrat tot el que acabo d'esmentar, és caure en un subjectivisme excessiu afirmar que per a estudiar la «qualitat de vida» «allò que pretenem de mesurar depèn essencialment de la percepció dels subjectes mateixos que estudiem» (p. 55). És clar que s'ha d'intentar «comprendre» les prioritats, les percepcions i els sentiments dels treballadors (i de qualsevol altre grup social). Efectivament, també es tracta de dades històriques i, a més, són factors explicatius que ajuden a entendre l'acció col·lectiva. En definitiva, cal detectar i estudiar els principis a partir dels quals els éssers humans de cada època han valorat els canvis socials i econòmics que els afectaven, però no veig per què s'haurien d'«adoptar» els seus punts de vista. Sovint són assenyats, però de vegades són miops, esbojarrats o fins i tot cruels (molts comportaments sexistes en són una bona mostra).

La traca final és força ambiciosa. D'una banda, Fontana proposa «un materialisme històric alliberat de la noció de progrés» (p. 121). Ara bé, aquest manifest ontològic em sembla una mica incongruent amb les següents directrius ètiques: «La nostra obligació és ajudar a fer que es conservi viva, almenys, la capacitat de les nostres generacions per a raonar, preguntar i criticar» amb l'objectiu de «canviar el present i construir un futur millor» (p. 122). Puix que si no hi ha «progrés» és difícil saber quan es millora i quan no.

D'altra banda, la tasca que es proposa a la història en aquest balanç final sembla un pèl massa feixuga: «Ens cal repensar la història per tal de trobar-nos en condicions d'analitzar el present i de planejar un nou futur» (p. 121). I per estar a l'altura d'aquestes tasques «hem de renovar completament els nostres "mètodes" —les nostres "eines"— i enriquir el nostre equipament "teòric", la qual cosa no aconseguirem sense

un treball col·lectiu, en col·laboració amb cultivadors de la filosofia i d'altres dominis de les ciències socials que comparteixin les nostres preocupacions» (p. 122).

Ben segur que la història s'ocupa de l'home i del seu entorn, de les relacions dels homes amb la natura i dels éssers humans entre ells. Ben segur que la tasca de l'historiador és entendre i explicar les trajectòries de les societats humanes, envoltades d'un medi que no opera com a teló de fons passiu, sinó que proposa i limita i es va modificant d'una o d'altra manera. Aquests canvis de context són el resultat de la dinàmica peculiar del medi, ja prou complexa, i dels impactes produïts per l'acció humana, avui amplificats per artefactes de tota mena. Ben segur que hi ha moltíssims plànols en interacció, incerteses, sorpreses, sorolls, regles, anticipacions, conflictes, desastres, misèries i opressions.

Al cap i a la fi, ningú no dubta que les noves perspectives poden oferir quelcom de valuós. Però cal intentar destriar la moda efímera de la innovació valuosa i duradora: La realitat és molt complicada, de manera que punts de vista diferents ajuden a posar de relleu aspectes mal il·luminats o que romanen ocults des d'un altre angle de visió o amb un enllumenat diferent. Tanmateix, per a tractar de tot això, cal seleccionar unes unitats d'anàlisi i rebutjar-ne d'altres. Cal adoptar hipòtesis antropològiques sobre si els éssers humans són bàsicament (o simultàniament o de manera intermitent) «electors racionals», «animals de costums», «maximitzadors d'utilitats», «bípedes sense plomes», «primats nus», «contenidors de gens egoistes», «mamífers dominants», «fabricants d'eines», «animals socials preprogramats» i un llarg etcètera que no val la pena explicitar. No seria difícil d'improvisar una tirada retòrica semblant en relació amb l'economia. En definitiva, doncs, una perspectiva antropològica, econòmica, política, social, etc. és inevitable a l'hora de triar els problemes i els estris. Aleshores, per què voler imposar marcs d'independència que són purament verbals? Per què no acceptar que estem immersos dins una immensa trama de interdependències, que en lloc d'operar com a camisa de força hauria de servir per a eixamplar horitzons, aprofundir en la comprensió de les relacions socials, seleccionar les idees i les teories més vertaderes?

I pel que fa a la col·laboració entre historiadors i científics socials, tothom està d'acord que seria molt positiu el treball d'equips multidisciplinars i molt desitjable la col·laboració entre experts en diferents branques. Però més enllà de les bones intencions, el que es pot constatar és que són escassíssimes les xarxes d'interacció i rars els projectes conjunts que arriben a bon terme. Per tant s'hauria d'explicar per què les coses van així i proposar algunes vies per a superar aquesta compartimentació tan empobridora.

ALFONS BARCELÓ

Nota: Les idees exposades en aquesta ressenya són meves (si és correcte parlar així); però a l'hora d'estructurar-les m'han estat molt útils els consells experts d'en Joan-Lluís Marfany. A.B.

Josep Lluís HERRAIZ i Pilar REDÓ, *Republicanisme i valencianisme (1868-1938): La família Huguet* (pròleg i epíleg de Manuel MARTÍ). Castelló, Universitat Jaume I / Fundació Huguet, 1995. 278 ps.

Les relacions entre el republicanisme i el valencianisme no han estat fàcils, i la historiografia valenciana recent, de Joan Fuster endavant, ha insistit sovint en una visió negativa dels republicans des d'una perspectiva nacionalista.

Es menyspreava així la branca que des del republicanisme havia evolucionat a un pensament valencianista d'esquerres, però sense la qual, per bé que mai no arribara a ser